

МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚБУЗАРЛИК СОДИР ЭТГАН ҲАРБИЙ ХИЗМАТЧИЛАР ВА ИНТИЗОМ УСТАВЛАРИ ТАТБИҚ ЭТИЛАДИГАН БОШҚА ШАХСЛАРНИНГ МАЪМУРИЙ ЖАВОБГАРЛИГИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Умматов Муҳаммадрасул Турсунович

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Малака
ошириш институти профессори, юридик
фанлари бўйича фалсафа доктори, профессор
<https://doi.org/10.5281/zenodo.22080849>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-avgust 2026 yil
Ma'qullandi: 22-avgust 2026 yil
Nashr qilindi: 24-avgust 2026 yil

KEY WORDS

маъмурий ҳуқуқбузарлик,
маъмурий жавобгарлик, ҳарбий
хизматчи, ҳарбий хизматга
мажбур, интизом устави,
интизомий жавобгарлик,
махсус субъект, маъмурий
қамоқ, жарима, ички ишлар
органлари, Миллий гвардия,
ҳарбий интизом.

ABSTRACT

Мазкур мақолада маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган ҳарбий хизматчилар ва интизом уставлари татбиқ этиладиган бошқа шахсларнинг маъмурий жавобгарлиги институтининг ўзига хос хусусиятлари таҳлил этилган. Ушбу тоифадаги шахсларнинг ҳуқуқий мақоми, уларга нисбатан маъмурий жавобгарликнинг умумий тартибдан фарқ қилувчи хусусиятлари, интизомий жавобгарликнинг устуворлиги ва умумий асосларда маъмурий жавобгарликка тортиладиган ҳолатлар тадқиқ қилинган. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 16-моддаси мазмуни асосида ҳарбий хизматчилар, йиғинларга чақирилган ҳарбий хизматга мажбурлар, ички ишлар органлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардиясининг оддий аскарлар ва бошлиқлар таркибига мансуб шахсларнинг маъмурий жавобгарлиги масалалари ёритилган. Шунингдек, ижро ҳужжатини ижро этмаслик, суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисидаги қонунчиликни, давлат хизматлари кўрсатиш соҳасидаги қонунчиликни, йўл ҳаракати, ов қилиш, балиқ тутиш ва балиқ захираларини сақлаш ҳамда божхона қоидаларини бузиш ҳолатларида ушбу шахсларнинг умумий асосларда жавобгар бўлишининг ҳуқуқий моҳияти очиқ берилган. Мақолада маъмурий қамоқ ва жарима қўллашга оид махсус чекловлар ҳамда интизомий ва маъмурий жавобгарлик ўртасидаги нисбат таҳлил қилиниб, мазкур соҳадаги қонунчиликни такомиллаштириш бўйича илмий-амалий таклифлар ишлаб чиқилган.

Ҳуқуқий демократик давлатда юридик жавобгарлик тизими ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан муҳофаза қилишнинг муҳим воситаларидан бири ҳисобланади. Ҳуқуқбузарлик содир этган шахсга нисбатан қандай турдаги юридик жавобгарлик қўлланилиши, уни қўллашнинг асослари ва тартиби ҳуқуқбузарликнинг хусусияти, субъекти, объектга таъжовуз қилиш даражаси ҳамда шахснинг ҳуқуқий мақоми билан белгиланади. Шу нуқтаи назардан, маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган ҳарбий хизматчилар ва интизом уставлари татбиқ этиладиган бошқа шахсларнинг жавобгарлиги умумий маъмурий жавобгарлик институтидан алоҳида ўрин эгаллайди.

Мазкур тоифадаги шахсларнинг ҳуқуқий мақоми уларнинг хизмат фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари билан белгиланади. Ҳарбий хизмат, ички ишлар органларидаги хизмат, Миллий гвардиядаги хизмат ва интизом уставлари татбиқ этиладиган бошқа соҳаларда хизмат муносабатлари оддий меҳнат муносабатларидан фарқ қилади. Бундай хизмат турларида бўйсунув, хизмат интизоми, буйруқларнинг мажбурийлиги, хизмат вазифаларининг аниқлиги, махсус ваколатлар ва хизматга оид чекловлар муҳим аҳамият касб этади. Шу сабабли мазкур шахслар томонидан содир этилган ҳуқуқбузарликларга ҳуқуқий баҳо беришда уларнинг махсус хизмат мақоми инобатга олинади.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексида мазкур масала махсус норма билан тартибга солинган. Кодекснинг 16-моддаси ҳарбий хизматчилар ва интизом уставлари татбиқ этиладиган бошқа шахсларнинг маъмурий жавобгарлигининг ўзига хос тартибини белгилайди [1]. Ушбу нормага кўра, ҳарбий хизматчилар ва йиғинларга чақирилган ҳарбий хизматга мажбурлар, шунингдек ички ишлар органларининг ҳамда Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардиясининг оддий аскарлар ва бошлиқлар таркибига мансуб шахслар маъмурий ҳуқуқбузарлик учун интизом уставларига мувофиқ жавобгар бўладилар [1].

Мазкур қонуннинг ҳуқуқий моҳияти шундаки, қонун чиқарувчи муайян хизмат мақомига эга шахслар томонидан содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг барчасига нисбатан умумий маъмурий жавобгарлик тартибини қўллашни назарда тутмаган. Аксинча, уларнинг махсус хизмат мақоми ва хизмат интизомига бўйсунганлиги инобатга олиниб, асосий қоида сифатида интизом уставлари асосида жавобгарлик белгиланган. Бу эса мазкур шахсларнинг маъмурий жавобгарлигини умумий субъектларнинг жавобгарлигидан фарқлантирувчи асосий белгилардан биридир.

Бу ерда «маъмурий ҳуқуқбузарлик учун интизом уставига мувофиқ жавобгарлик» ва «маъмурий жавобгарликдан тўлиқ озод қилиш» тушунчаларини бир-биридан фарқлаш лозим. МЖтК 16-моддасида назарда тутилган ҳолат шахснинг ҳуқуқбузарлик учун умуман жавобгар бўлмаслигини англатмайди. Аксинча, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсга нисбатан таъсир чораси қўлланилади, аммо ушбу таъсир чораси умумий маъмурий жазо эмас, балки хизмат интизомига оид чоралар шаклида амалга оширилади.

Демак, мазкур институтни шартли равишда «жазодан озод қилиш» эмас, балки «жавобгарликнинг махсус тартиби» сифатида баҳолаш тўғри бўлади. Бундай ёндашув ҳарбий хизмат ва бошқа махсус хизмат турларида интизомнинг алоҳида аҳамиятга эга эканлиги билан изоҳланади.

Ҳарбий хизмат муносабатларида интизом қўмондон ва бошлиқларнинг буйруқларини бажариш, хизмат вазифаларини аниқ ва ўз вақтида амалга ошириш, ҳарбий хизматчилар ўртасида белгиланган муносабатларга риоя қилиш ҳамда ҳарбий қисмнинг нормал фаолиятини таъминлашнинг асосий шартларидан биридир. Шу сабабли ҳарбий хизматчининг муайян ҳуқуқбузарлигига фақат умумий маъмурий жазо нуқтаи назаридан баҳо бериш унинг хизмат интизоми билан боғлиқ хусусиятларини етарли даражада ҳисобга олмаслиги мумкин.

Шунга ўхшаш ҳолат ички ишлар органлари ва Миллий гвардия тизимида ҳам мавжуд. Ушбу органларда хизмат қилаётган шахсларнинг хизмат фаолияти махсус ҳуқуқий тартибга солинади, уларга муайян хизмат талаблари ва интизом қоидалари татбиқ этилади. Шу боис қонун чиқарувчи мазкур шахсларнинг маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганлиги учун жавобгарлигини интизом уставлари билан боғлаган [1].

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўришга оид тушунтиришларида ҳам МЖТК 16-моддасида кўрсатилган шахсларга нисбатан алоҳида жавобгарлик тартиби белгиланганлиги қайд этилган. Хусусан, ҳарбий хизматчилар, йиғинларга чақирилган ҳарбий хизматга мажбурлар, ички ишлар органлари ва Миллий гвардиянинг оддий аскарлар ва бошлиқлар таркибига мансуб шахслар маъмурий ҳуқуқбузарлик учун интизом уставларига мувофиқ жавобгар бўлиши кўрсатилган [2]. Бу мазкур қонуннинг суд амалиётида ҳам муҳим ҳуқуқий аҳамиятга эга эканини кўрсатади.

Бироқ МЖТК 16-моддасида назарда тутилган интизомий жавобгарлик умумий қоида бўлиб, ундан истиснолар ҳам мавжуд. Қонун чиқарувчи айрим ҳуқуқбузарликларнинг хусусияти ва уларнинг ижтимоий аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда юқорида кўрсатилган шахсларни умумий асосларда маъмурий жавобгарликка тортишни белгиланган. Бу ҳолат мазкур институтнинг яна бир муҳим хусусияти ҳисобланади.

Жумладан, ушбу шахслар ижро ҳужжатини ижро этмаганлиги, суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисидаги қонунчиликни, давлат хизматлари кўрсатиш соҳасидаги қонунчиликни, йўл ҳаракати, ов қилиш, балиқ тутиш ва балиқ захираларини сақлаш ҳамда божхона қоидаларини бузганлиги учун умумий асосларда маъмурий жавобгар бўладилар [1].

Бу ерда қонун чиқарувчининг ёндашуви жуда муҳим назарий аҳамиятга эга. Чунки мазкур ҳуқуқбузарликлар муайян хизмат муносабатларидан ташқаридаги ёки кенгроқ ижтимоий муносабатларга тааллуқли бўлиши мумкин. Масалан, йўл ҳаракати қоидаларини бузиш нафақат хизмат интизомига, балки транспорт хавфсизлиги ва бошқа йўл ҳаракати иштирокчиларининг ҳаёти ва соғлиғига дахл қилиши мумкин. Шу сабабли бундай ҳуқуқбузарлик содир этган ҳарбий хизматчи ёки ички ишлар органи ходимининг махсус хизмат мақоми уни умумий маъмурий жавобгарликдан озод қилиш учун асос сифатида қаралмайди.

Йўл ҳаракати соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар мазкур қонуннинг амалий аҳамиятини яққол кўрсатади. Ҳарбий хизматчи ёки махсус хизмат ходими хизматдан ташқари вақтда транспорт воситасини бошқариши ва йўл ҳаракати қоидаларини бузиши мумкин. Бундай ҳолатда ҳуқуқбузарликнинг объекти хизмат интизоми эмас,

балки йўл ҳаракати хавфсизлиги билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Шу сабабли қонун мазкур шахсларни умумий асосларда маъмурий жавобгарликка тортишни белгилаган [1].

Бундай ёндашув маъмурий жавобгарликнинг тенглик принципини ҳам таъминлайди. Агар махсус хизмат мақомига эга шахслар йўл ҳаракати қоидаларини бузганлик учун умумий маъмурий жавобгарликдан тўлиқ озод этилганида, бир хил ҳуқуқбузарлик содир этган турли шахсларга нисбатан турлича ҳуқуқий ёндашув юзага келган бўлар эди. Қонун чиқарувчи эса айнан ижтимоий хавфи ва объекти умумий аҳамиятга эга бўлган айрим ҳуқуқбузарликлар бўйича махсус субъектларни ҳам умумий тартибга бўйсундирган.

Шунингдек, ижро ҳужжатини ижро этмаслик учун умумий асосларда маъмурий жавобгарлик белгиланиши ҳам муҳимдир. Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларининг ижросини таъминлаш давлат ҳокимияти ва суд ҳокимияти самарадорлигининг муҳим шарти ҳисобланади. Ҳужжатни ижро этмаслик хизмат интизоми доирасидаги оддий камчилик эмас, балки давлат томонидан белгиланган мажбурий ижро механизмининг бузилиши сифатида намоён бўлади. Шу сабабли қонун чиқарувчи бундай ҳолатда махсус субъектларни ҳам умумий маъмурий жавобгарликка тортишни белгилаган.

Давлат хизматлари кўрсатиш соҳасидаги қонунчиликни бузиш ҳам шунга ўхшаш хусусиятга эга. Давлат хизматларининг сифатли, ўз вақтида ва қонуний кўрсатилиши фуқароларнинг давлат органларига бўлган ишончини таъминловчи омиллардан биридир. Агар махсус хизмат мақомига эга шахс давлат хизмати кўрсатиш тартибини бузса, бу ҳолат фақат хизмат интизомига дахл қилмай, фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига бевосита таъсир қилиши мумкин. Шу сабабли мазкур соҳадаги ҳуқуқбузарликлар учун умумий маъмурий жавобгарликнинг белгиланиши асослидир.

Ов қилиш, балиқ тутиш ва балиқ захираларини сақлаш қоидаларини бузиш учун умумий маъмурий жавобгарлик белгиланиши ҳам атроф-муҳитни муҳофаза қилиш билан боғлиқ. Табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш жамиятнинг умумий манфаати ҳисобланади. Махсус хизмат мақомига эга бўлган шахснинг ушбу қоидаларни бузиши унинг хизмат интизоми доирасидагина баҳоланиши билан чекланиб қолмаслиги керак. Шунинг учун қонун мазкур ҳуқуқбузарликлар бўйича умумий маъмурий жавобгарликни назарда тутган [1].

Божхона қоидаларини бузиш ҳам давлатнинг иқтисодий ва ташқи савдо манфаатларига дахл қилувчи ҳуқуқбузарликлардан ҳисобланади. Шу сабабли махсус хизмат мақомига эга шахсларнинг божхона қоидаларини бузганлиги учун умумий асосларда жавобгарликка тортилиши давлат манфаатларини ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан муҳимдир.

Мазкур истисноларни умумлаштириб айтганда, қонун чиқарувчи махсус хизмат мақомига эга шахснинг ҳуқуқбузарлиги бевосита хизмат интизоми билан боғлиқ бўлмаган ёки кенг ижтимоий муносабатларга таъжовуз қиладиган соҳаларда умумий маъмурий жавобгарликни сақлаб қолган. Бу ерда ҳуқуқбузарликнинг субъектидан кўра, унинг объекти ва ижтимоий аҳамияти устувор аҳамият касб этади.

МЖТК 16-моддасининг яна бир муҳим қоидаси мазкур шахсларга нисбатан маъмурий қамоққа олиш чорасини қўллаш мумкин эмаслигидир [1]. Ушбу чеклов махсус

хизмат мақомига эга шахсларнинг ҳуқуқий ҳолати ва интизомий жавобгарлик механизми билан боғлиқ.

Маъмурий қамоқ маъмурий жазонинг шахсий эркинликни чекловчи энг жиддий турларидан бири ҳисобланади. Шу сабабли қонун чиқарувчи ҳарбий хизматчилар ва интизом уставлари татбиқ этиладиган бошқа шахсларга нисбатан мазкур жазони қўллашни истисно қилган. Бу, бир томондан, махсус хизмат муносабатларининг хусусияти билан, иккинчи томондан эса бундай шахсларга нисбатан интизомий таъсир чораларининг мавжудлиги билан изоҳланади.

Бироқ маъмурий қамоққа олишнинг қўлланилмаслиги мазкур шахснинг ҳуқуқбузарлик содир этганлиги учун умуман жазосиз қолишини англатмайди. Аксинча, ҳуқуқбузарликнинг хусусиятига қараб қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа маъмурий жазо чоралари ёки интизомий таъсир чоралари қўлланилиши мумкин. Демак, мазкур чеклов жазосизлик эмас, балки жазо турини танлашдаги махсус ҳуқуқий режимдир.

Муддатли ҳарбий хизмат ҳарбий хизматчиларига жарима солиниши мумкин эмаслиги ҳам МЖтК 16-моддасида алоҳида белгиланган [1]. Бу қонуннинг ҳуқуқий моҳиятини муддатли ҳарбий хизматчиларнинг хизмат мақоми ва моддий таъминотининг ўзига хос хусусиятлари билан боғлаш мумкин. Улар профессионал хизматчилардан фарқли равишда муайян муддат давомида мажбурий ҳарбий хизматни ўтайдилар ва уларга нисбатан хизмат интизомини таъминлашнинг махсус механизмлари амал қилади.

Шунинг учун қонун чиқарувчи мазкур шахсларга нисбатан жарима қўллашни истисно қилиб, уларнинг ҳуқуқбузарликлари учун интизомий таъсир чораларидан фойдаланишни назарда тутган. Бунда жавобгарликнинг самарадорлиги фақат моддий жазо орқали эмас, балки хизмат интизومي механизмлари орқали таъминланади.

Мазкур ҳолатдан келиб чиқиб, ҳарбий хизматчиларнинг маъмурий жавобгарлигида «махсус ҳуқуқий режим» мавжуд, деган хулосага келиш мумкин. Ушбу режим учта асосий элементни қамраб олади: биринчидан, умумий қоида сифатида интизомий жавобгарликнинг қўлланилиши; иккинчидан, қонун билан аниқ белгиланган ҳуқуқбузарликлар учун умумий асосларда маъмурий жавобгарлик; учинчидан, айрим маъмурий жазо турларини қўллашга қонун билан белгиланган чекловлар.

МЖтК 16-моддасининг иккинчи қисми ҳам алоҳида эътиборга лойиқ. Унга кўра, биринчи қисмида кўрсатилган шахслар қаторига кирмайдиган, интизом уставлари ёки интизом тўғрисидаги махсус қоидалар татбиқ этиладиган бошқа шахслар ана шу устав ёки қоидаларда тўғридан-тўғри назарда тутилган ҳолларда маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганликлари учун интизомий жавобгар бўладилар, бошқа ҳолларда эса умумий асосларда маъмурий жавобгар бўладилар [1].

Мазкур норма махсус ҳуқуқий мақомга эга шахсларнинг доирасини кенгайтиради, бироқ уларни автоматик равишда интизомий жавобгарликка тортиладиган субъектлар қаторига киритмайди. Бу ерда асосий мезон — тегишли интизом устави ёки махсус қоидаларда маъмурий ҳуқуқбузарлик учун интизомий жавобгарликнинг тўғридан-тўғри назарда тутилганлигидир.

Демак, иккинчи қисмда икки босқичли ёндашув белгиланган. Агар махсус интизом устави ёки қоидада муайян маъмурий ҳуқуқбузарлик учун интизомий жавобгарлик назарда тутилган бўлса, шахс интизомий тартибда жавоб беради. Агар бундай махсус қоида мавжуд бўлмаса, шахс умумий асосларда маъмурий жавобгарликка тортилади. Бу қоида юридик аниқлик принципи нуқтаи назаридан муҳимдир.

Шу билан бирга, мазкур норма ҳуқуқни қўллаш амалиётида муайян мураккабликларни ҳам келтириб чиқариши мумкин. Хусусан, қайси шахсларга интизом устави ёки махсус интизом қоидалари татбиқ этилишини, мазкур уставда қайси ҳуқуқбузарликлар учун интизомий жавобгарлик белгиланганлигини ва интизомий чорани қайси мансабдор шахс қўллашга ваколатли эканлигини аниқ белгилаш талаб этилади.

Шунинг учун ҳуқуқбузарлик содир этган шахсни умумий маъмурий жавобгарликка ёки интизомий жавобгарликка тортишдан олдин унинг махсус ҳуқуқий мақоми ва унга татбиқ этиладиган интизом устави ёки қоидаларини аниқлаш зарур.

Мазкур талаб ҳуқуқбузарликнинг субъектини тўғри аниқлаш билан бир қаторда, жавобгарлик турини ҳам тўғри белгилаш имконини беради. Агар шахснинг махсус мақоми эътиборга олинмаса, умумий маъмурий жазо асоссиз қўлланилиши ёки, аксинча, умумий асосларда жавобгарликка тортилиши лозим бўлган шахс интизомий жавобгарлик билан чекланиб қолиши мумкин.

Ҳарбий хизматчилар ва интизом уставлари татбиқ этиладиган шахсларнинг жавобгарлиги масаласида яна бир муҳим жиҳат — ҳуқуқбузарликнинг хизмат вазифалари билан алоқасини аниқлашдир. Агар ҳуқуқбузарлик бевосита хизмат вазифасини бажариш билан боғлиқ бўлса, интизомий жавобгарлик механизмнинг аҳамияти ортади. Агар ҳуқуқбузарлик умумий ижтимоий муносабатларга дахл қилса ва қонун уни махсус истисно сифатида белгиланган бўлса, умумий маъмурий жавобгарлик қўлланилади.

Масалан, хизмат интизомини бузиш, буйруқни бажармаслик ёки хизматга оид ички қоидаларга риоя қилмаслик каби қилмишлар махсус интизомий тартибда баҳоланиши мумкин. Бироқ йўл ҳаракати қоидаларини бузиш, божхона қоидаларини бузиш ёки қонун билан алоҳида белгиланган бошқа ҳуқуқбузарликлар умумий маъмурий жавобгарликни келтириб чиқаради [1].

Бундай ёндашув махсус хизмат соҳасида икки хил жавобгарлик механизмнинг параллел мавжудлигини кўрсатади. Биринчи механизм — хизмат интизомини таъминлашга қаратилган интизомий жавобгарлик. Иккинчи механизм — давлат томонидан қўриқладиган умумий ижтимоий муносабатларни ҳимоя қилишга қаратилган маъмурий жавобгарлик.

Шу сабабли ҳарбий хизматчи ёки махсус хизмат ходими томонидан содир этилган ҳар қандай ҳуқуқбузарликни автоматик равишда интизомий ҳуқуқбузарлик сифатида баҳолаш нотўғри бўлади. Аксинча, ҳар бир ҳолатда МЖТК 16-моддасида белгиланган умумий қоида ва истиснолар ўзаро боғлиқ ҳолда қўлланилиши керак.

Мазкур институтнинг яна бир хусусияти маъмурий ва интизомий жавобгарликнинг мақсадларидаги фарқ билан боғлиқ. Интизомий жавобгарлик, биринчи навбатда, хизмат интизомини таъминлаш, бўйсунув муносабатларини мустаҳкамлаш, хизмат вазифаларини лозим даражада бажаришга эришиш ва

хизматчиларнинг ҳуқуқий хулқ-атворини шакллантиришга қаратилган. Маъмурий жавобгарлик эса кенгроқ ижтимоий муносабатларни муҳофаза қилиш ва маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш вазифасини бажаради.

Шу жиҳатдан, интизомий жавобгарликни маъмурий жавобгарликнинг «енгиллаштирилган шакли» сифатида баҳолаш тўғри эмас. Улар юридик табиати, ҳуқуқий асоси, қўллаш субъекти, тартиби ва мақсадига кўра мустақил жавобгарлик турларидир. МЖтК 16-моддаси эса муайян субъектлар учун ушбу икки институт ўртасидаги нисбатни белгилаб беради.

Олий суд амалиётида ҳам МЖтК ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар айрим шахсларни маъмурий жавобгарликка тортишнинг алоҳида тартибини белгилаши қайд этилган [2]. Бу ҳолат мазкур шахсларнинг ҳуқуқий мақомига оид нормаларни маъмурий иш юритиш жараёнида дастлабки тарзда аниқлаш зарурлигини кўрсатади.

Шунинг учун маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритувчи орган ёки мансабдор шахс аввало ҳуқуқбузарнинг махсус хизмат мақоми бор-йўқлигини аниқлаши, кейин унга МЖтК 16-моддаси татбиқ этилиш-этилмаслигини белгилаши лозим. Агар 16-модда татбиқ этилса, ҳуқуқбузарлик интизомий тартибда кўриладими ёки умумий асосларда маъмурий жавобгарликка сабаб бўладими, деган масала ҳал қилиниши керак.

Бу тартибни ҳуқуқбузарликни квалификация қилишнинг махсус алгоритми сифатида ифодалаш мумкин. Аввало шахснинг ҳуқуқий мақоми аниқланади; кейин унга нисбатан интизом устави ёки махсус интизом қоидалари татбиқ этилиши белгиланади; шундан сўнг ҳуқуқбузарликнинг хусусияти аниқланиб, МЖтК 16-моддасида назарда тутилган истиснолар мавжудлиги текширилади; охирида тегишли жавобгарлик тури ва таъсир чораси белгиланади.

Бундай босқичма-босқич ёндашув ҳуқуқни қўллашда хатоларни камайтиришга хизмат қилади. Айниқса, ҳуқуқбузарлик содир этган шахснинг махсус мақоми ҳужжатлар билан тасдиқланиши, унга тегишли хизмат устави ёки интизом қоидалари аниқланиши ва ҳуқуқбузарликнинг ушбу қоидалар билан ўзаро муносабати таҳлил қилиниши керак.

Мансабдор шахслар масаласида бўлгани каби, ҳарбий хизматчилар ва интизом уставлари татбиқ этиладиган бошқа шахслар учун ҳам шахсий жавобгарлик принципи муҳимдир. Ташкилотда ёки ҳарбий қисмда ҳуқуқбузарлик содир этилганлиги юқори турувчи командир ёки бошлиқни автоматик равишда жавобгар қилиш учун асос бўлмаслиги керак. Унинг ҳуқуқбузарликка муносабати, аниқ мажбурияти ва айби алоҳида аниқланиши лозим.

Бу масала, айниқса, хизмат интизومي бузилганда муҳим аҳамият касб этади. Қўмондон ёки бошлиқнинг назорат вазифаси мавжудлиги уни ҳар бир бўйсунувчининг ҳуқуқбузарлиги учун автоматик жавобгар қилишга асос бўлмаслиги керак. Бироқ у қонун ёки устав билан зиммасига юклатилган назорат мажбуриятини қасддан ёки эҳтиётсизлик билан бажармаган бўлса, унинг шахсий жавобгарлиги масаласи қўйилиши мумкин.

МЖтК 16-моддасида назарда тутилган умумий асосларда маъмурий жавобгарликка тортиладиган ҳуқуқбузарликлар рўйхатининг алоҳида белгиланиши ҳуқуқий аниқликни таъминлаш нуқтаи назаридан ҳам муҳим. Чунки шахснинг махсус

мақоми туфайли умумий маъмурий жавобгарликдан истисно қилиш фақат қонун асосида амалга оширилиши мумкин. Акс ҳолда махсус хизмат мақоми асоссиз равишда ҳуқуқий имтиёзга айланиб қолиши эҳтимоли мавжуд.

Шу сабабли қонун чиқарувчининг ёндашувини «махсус мақом — махсус жавобгарлик» эмас, балки «махсус мақом — махсус тартиб, аммо қонунда белгиланган ҳолларда умумий жавобгарлик» шаклида ифодалаш мумкин. Бу ёндашув МЖТК 16-моддасининг мазмунини янада аниқ очиб беради.

Мазкур институтни такомиллаштириш нуқтаи назаридан бир қатор масалаларга эътибор қаратиш зарур. Биринчидан, интизом уставларида маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун интизомий жавобгарлик қўлланиладиган ҳолатларни аниқ ва бир хил белгилаш мақсадга мувофиқ. Чунки МЖТК 16-моддасининг иккинчи қисмида махсус интизом қоидаларида бундай жавобгарлик тўғридан-тўғри назарда тутилган бўлиши талаб этилган [1].

Иккинчидан, маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахснинг махсус мақомини тасдиқлаш тартиби ҳуқуқни қўллаш амалиётида аниқлаштирилиши мумкин. Бунинг учун хизмат гувоҳномаси, лавозимга тайинлаш ҳақидаги буйруқ, хизматга қабул қилиш тўғрисидаги ҳужжат ва бошқа маълумотлардан фойдаланиш мумкин.

Учинчидан, интизомий жавобгарлик ва умумий маъмурий жавобгарлик ўртасидаги чегарани амалиётда аниқлаш учун тегишли ҳуқуқбузарликлар бўйича услубий тушунтиришлар ва суд амалиётини умумлаштириш муҳим. Бу, айниқса, бир ҳуқуқбузарлик тури турли хизмат соҳаларида турлича баҳоланиши мумкин бўлган ҳолатларда долзарбдир.

Тўртинчидан, ҳарбий хизматчилар ва махсус хизмат ходимларига нисбатан маъмурий жазо чораларини қўллашда мавжуд чекловларни тизимлаштириш мақсадга мувофиқ. Хусусан, маъмурий қамоққа олиш ва муддатли ҳарбий хизматчиларга нисбатан жарима қўллаш мумкин эмаслиги каби нормалар амалиётда аниқ ва бир хил қўлланиши лозим [1].

Бешинчидан, мазкур тоифадаги шахсларнинг маъмурий ҳуқуқбузарликлари бўйича статистик маълумотларни алоҳида юритиш ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва шароитларини таҳлил қилиш имконини беради. Бу, ўз навбатида, нафақат жазо чораларини қўллаш, балки ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасига қаратилган чораларни ҳам такомиллаштириш имконини беради.

Олтинчидан, хизмат интизومي ва маъмурий жавобгарлик механизмларининг ўзаро мувофиқлигини таъминлаш зарур. Интизомий жавобгарликнинг устуворлиги хизмат интизомини сақлашга хизмат қилиши билан бирга, умумий маъмурий жавобгарликдан асоссиз озод қилиш механизмига айланиб қолмаслиги керак.

Еттинчидан, мазкур соҳада ҳуқуқий профилактика чораларини кучайтириш зарур. Ҳарбий хизматчилар, ички ишлар органлари ва Миллий гвардия ходимларига йўл ҳаракати, божхона, экологик, ижро ҳужжатларини бажариш ва бошқа соҳалардаги маъмурий қонунчилик талабларини мунтазам тушунтириш ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга хизмат қилади.

Мазкур тоифадаги шахсларнинг жавобгарлигини профилактика нуқтаи назаридан кўриб чиқиш айниқса муҳим. Чунки махсус хизматдаги интизомий талаблар билан умумий ҳуқуқий талабларнинг ўзаро уйғунлиги хизматчиларнинг ҳуқуқий

маданияти ва қонунга ҳурмат муносабатини шакллантиради. Хизмат интизоми қанчалик юқори бўлмасин, хизматчи жамиятда амал қиладиган умумий ҳуқуқий қоидаларга ҳам риоя қилиши шарт.

Шу маънода МЖТК 16-моддасидаги умумий асосларда жавобгарликка тортиш ҳолатлари махсус хизмат мақомига эга шахсларнинг «қонундан ташқари» эмаслигини таъминловчи муҳим кафолатдир. Махсус мақом хизмат вазибаларини бажаришда қўшимча ҳуқуқ ва мажбуриятларни келтириб чиқариши мумкин, бироқ у шахсни умумий ҳуқуқий тартибдан бутунлай чиқариб қўймайди.

Мазкур институтнинг яна бир муҳим жиҳати шундаки, интизомий жавобгарлик ва маъмурий жавобгарликни танлашда ҳуқуқбузарликнинг объекти асосий мезонлардан бири сифатида намоён бўлади. Агар ҳуқуқбузарлик асосан хизмат интизоми ва ички хизмат муносабатларига дахл қилса, интизомий тартиб муҳим аҳамият касб этади. Агар қилмиш йўл ҳаракати хавфсизлиги, божхона тартиби, табиий ресурслардан фойдаланиш ёки суд ҳужжатларининг ижроси каби умумий ижтимоий муносабатларга тажовуз қилса, қонун билан белгиланган умумий маъмурий жавобгарлик қўлланилади.

Шундай қилиб, МЖТК 16-моддасида белгиланган тартибни ҳуқуқий истисно эмас, балки махсус субъектларнинг ҳуқуқий мақомига мослаштирилган дифференциал жавобгарлик механизми сифатида баҳолаш мумкин. Бундай механизм бир вақтнинг ўзида икки вазифани бажаради: бир томондан, махсус хизмат интизомини сақлаш учун интизомий таъсир чораларидан фойдаланиш имконини беради; иккинчи томондан, умумий ижтимоий муносабатларга жиддий таъсир қилувчи ҳуқуқбузарликлар бўйича махсус субъектларни ҳам умумий маъмурий жавобгарлик доирасига киритади.

Бизнингча, мазкур институтни янада такомиллаштиришда асосий эътибор жавобгарликнинг аниқлиги, ҳуқуқий белгиланганлиги ва бир хил қўлланилишига қаратилиши лозим. Айниқса, МЖТК 16-моддасининг иккинчи қисмида назарда тутилган «интизом уставлари ёки интизом тўғрисидаги махсус қоидаларда тўғридан-тўғри назарда тутилган ҳоллар» тушунчасини амалиётда бир хил талқин қилиш муҳимдир. Бунинг учун тегишли махсус норматив ҳужжатларда қайси маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун интизомий жавобгарлик қўлланилиши мумкинлиги аниқ кўрсатилиши мақсадга мувофиқ.

Шунингдек, ҳуқуқбузарликни кўриб чиқувчи органга шахснинг махсус мақоми тўғрисидаги маълумотларни текшириш мажбуриятини аниқ белгилаш мумкин. Агар шахс ҳарбий хизматчи ёки интизом устави татбиқ этиладиган бошқа шахс бўлса, бу ҳолат иш материалларида қайд этилиши ва 16-модданинг тегишли қисми қўлланилиши масаласи асосланиши лозим.

Мазкур ёндашув маъмурий иш юритишда қонунийликни таъминлашга хизмат қилади. Чунки махсус субъектга нисбатан умумий тартибда маъмурий жазо қўлланиши унинг махсус ҳуқуқий мақоми инобатга олинмаганлигини англатиши мумкин. Аксинча, умумий асосларда жавобгарликка тортилиши керак бўлган ҳолатда шахсни фақат хизмат мақоми сабабли интизомий жавобгарлик билан чеклаш ҳам қонун талабларига зид бўлиши мумкин.

Шу нуқтаи назардан, маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган ҳарбий хизматчилар ва интизом уставлари татбиқ этиладиган бошқа шахсларнинг жавобгарлигида «махсус

субъектни аниқлаш» ва «жавобгарлик турини танлаш» бир-бири билан узвий боғлиқ икки босқич сифатида қаралиши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, ҳарбий хизматчилар ва интизом уставлари татбиқ этиладиган бошқа шахсларнинг маъмурий жавобгарлиги умумий маъмурий жавобгарлик тизимида алоҳида ҳуқуқий режимга эга. Унинг асосий хусусияти мазкур шахсларнинг махсус хизмат мақоми билан боғлиқ бўлиб, қонун чиқарувчи улар учун интизомий жавобгарликни асосий қоида сифатида белгилаган [1]. Бироқ бу қоида мутлақ хусусиятга эга эмас. Қонун билан махсус белгиланган ҳолатларда ушбу шахслар умумий асосларда маъмурий жавобгарликка тортиладилар.

Жумладан, ижро ҳужжатини ижро этмаслик, суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисидаги қонунчиликни, давлат хизматлари кўрсатиш соҳасидаги қонунчиликни, йўл ҳаракати, ов қилиш, балиқ тутиш ва балиқ захираларини сақлаш ҳамда божхона қоидаларини бузиш учун умумий маъмурий жавобгарлик белгиланган [1]. Мазкур истиснолар ҳуқуқбузарликларнинг кенг ижтимоий муносабатларга таъовуз қилиши ва уларнинг хизмат интизому доирасидан ташқаридаги аҳамияти билан асосланади.

Шу билан бирга, мазкур шахсларга нисбатан маъмурий қамоққа олиш чорасининг қўлланилмаслиги ва муддатли ҳарбий хизматчиларга нисбатан жарима солиш мумкин эмаслиги уларнинг махсус ҳуқуқий мақомини ифодаловчи муҳим кафолатлар ҳисобланади [1]. Бундай чекловлар жавобгарликдан озод қилиш эмас, балки ҳуқуқбузарликка нисбатан таъсир чораларини танлашнинг махсус тартибини англатади.

МЖТК 16-моддасининг иккинчи қисми эса интизом уставлари ёки махсус интизом қоидалари татбиқ этиладиган бошқа шахслар учун дифференциал ёндашувни белгилайди. Агар тегишли устав ёки қоидаларда маъмурий ҳуқуқбузарлик учун интизомий жавобгарлик тўғридан-тўғри назарда тутилган бўлса, шахс интизомий жавобгарликка тортилади, акс ҳолда умумий асосларда маъмурий жавобгарлик қўлланилади [1].

Шундан келиб чиқиб, мазкур институтни такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари сифатида махсус субъектлар доирасини аниқ белгилаш, уларга татбиқ этиладиган интизом уставлари ва махсус қоидаларни тизимлаштириш, интизомий ва маъмурий жавобгарлик ўртасидаги чегараларни аниқлаш, умумий асосларда жавобгарликка тортиладиган ҳуқуқбузарликларни қўллаш амалиётини бирхиллаштириш ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасига қаратилган чораларни кучайтиришни кўрсатиш мумкин.

Мазкур таклифларни амалга ошириш ҳарбий хизматчилар, ички ишлар органлари, Миллий гвардия ва бошқа махсус хизмат соҳаларида қонунийлик ва интизомни янада мустаҳкамлашга хизмат қилади. Энг муҳими, махсус хизмат мақомига эга шахсларнинг ҳуқуқий иммунитетга эга субъектлар эмаслиги, балки махсус жавобгарлик тартибига эга субъектлар эканлиги аниқ ҳуқуқий ёндашув сифатида қарор топиши лозим.

Натижада маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган ҳарбий хизматчилар ва интизом уставлари татбиқ этиладиган бошқа шахсларнинг жавобгарлигида қонунийлик, адолат,

мутаносиблик ва ҳуқуқий аниқлик принципларининг таъминланиши давлат интизоми ва жамоат тартибини мустаҳкамлашнинг муҳим шарти бўлиб хизмат қилади

Фойдаланилган адабиётлар:

- [1] Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси. 16-модда — «Ҳарбий хизматчилар ва интизом уставлари татбиқ этиладиган бошқа шахсларнинг маъмурий жавобгарлиги».
- [2] Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриш билан боғлиқ суд амалиётига оид қарорлари.
- [3] Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент, 2023.
- [4] Ўзбекистон Республикасининг «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги Қонуни.
- [5] Ўзбекистон Республикасининг «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги Қонуни.
- [6] Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси тўғрисида»ги Қонуни.
- [7] Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни.
- [8] Ўзбекистон Республикасининг «Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида»ги Қонуни.
- [9] Ўзбекистон Республикасининг «Давлат хизматлари кўрсатиш тўғрисида»ги Қонуни.
- [10] Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси — LexUZ.

INNOVATIVE
ACADEMY